

Jelen tananyag a Szegedi
Tudományegyetemen készült az Európai
Unió támogatásával. Projekt azonosító:
EFOP-3.4.3-16-2016-00014

PRAGMATIZMUS

Dr. habil. Krémer Sándor

IV. TÉMA (OL-12): GEORGE SANTAYANA (1863-1952) – *The Sense of Beauty* (1896)

A 19. századi amerikai gondolkodást nagymértékben a pragmatizmus uralta, Új-Angliában pedig meghatározó volt a puritán örökség. Most azonban egy kivételnek tekinthető életművet villantunk fel, ami a többiekénél sokkal erősebben kötődik az esztétikához. A korabeli Amerikai Egyesült Államokban ugyanis különlegesnek számítottak azok az életművek, melyek a szépség világot uraló erejének a felmutatására törekedtek, verseken, prózákon, más műalkotásokon vagy teljes filozófiai rendszereken keresztül. A 19. század vége az Amerikai Egyesült Államok fénykorának is tekinthető.

A modernizmus vívmányai azonban nem mindenkit elégítettek ki. Bár a fejlődés kiváltotta hangulat mámorossá tette az üzleti szféra kiválóságait, az értelmiség nagy részében éppen ellentétes érzelmeket váltott ki ez a nagy átrendeződés. **A hagyományos „Amerika” felfogásunkkal – mely egy önbizalomtól feszülő társadalmat mutat, s amit a 19. század közepétől kezdve folyamatos gazdagodás és fejlődés jellemez – talán nehéz összehangolni azoknak a korán jelentkező lázadását, akik már a 19. század közepén elkezdtek megkérdőjelezni a kapitalista, ipari társadalom alapját képező ideológiát és azt a modern etikát, ami figyelmen kívül hagyta a körülöttük lévő természet világát és az Én belső világát.** „Egyre többen kerestek menedéket az ókori, középkori vagy keleti kultúrákban,

a kulturális élet sivárságának érzése pedig sokakat emigrációba kényszerített, s az Európába áttelepültek nehézségei és lelki problémái hamarosan regények lapjain köszöntek vissza.”¹

Santayana Bostonhoz és környékéhez kötődött, életének amerikai időszakában. Az sem kétséges, hogy a „bostoni értelmiségiek közvetlen kapcsolatban álltak a brit művészeti és irodalmi körökkel. Az élénk kölcsönhatás eredményeként az amerikaiak körében is érdeklődést váltottak ki a briteket foglalkoztató esztétikai kérdések.”² **Ezeket pedig jelentős mértékben befolyásolta az a Platón-recepció, ami a klasszicizmusban ismételten testet öltött, és némi késéssel, a 19. század második felében Új-Angliába is eljutott.** Az ókori filozófusok, valamint az ókori – kr.e. 5-4. századi –, görög művészet alapján formált új amerikai művészeti-esztétikai irányvonallról van szó, melynek egyik legfontosabb tartóoszlopa az a klasszikus műveltség, mely az amerikai egyetemeken vált megszerezhetővé az angol és német példák alapján.

Santayana esetében konkrétan arról van szó, hogy egy esztétikai ontológiát törekedett megalapozni. Szinte vallásos életeszmenyének tekinthetjük azt a felfogást, mely az égi Erósz által meghatározott eszmének van alárendelve, és amely Santayana munkásságában egyfajta létezésesztétikává lett.

A megkésett amerikai klasszicizmus keretei között, a 19. század második felében és a századfordulón kialakult esztétikai platonizmusról, mint az esztétikai életvitel egyik lehetséges formájáról kell itt beszélnünk. **Az esztétikai platonizmus esetében a szépség ideálja az Erószhoz kapcsolt örök cél.** Ahogy Santayana írja *The Sense of Beauty* c. művében: „Egy tárgy nem lehet szép, ha senkinek sem okoz örömet, egy szépség, ami iránt minden ember közömbös, önmagában ellentmondás.”³ „Ez az öröm vagy gyönyör nem lehet az adott dolog hasznosságának a következménye, hanem csakis a hirtelen percepcióé. [...] A szépség valami végső jó, ami szellemünk alapvető igényeit elégíti ki.”⁴

Santayana nem tekintette ideának a szépséget, hiszen nem volt hívó a hagyományos értelemben: „Soha nem élt bennem feltétlen hit egyetlen dogma iránt sem, és gyakorló katolikus sem voltam. Aligha lett volna lehetséges. Anyám – ahogy az apja is –, deista volt: biztos volt Isten létezésében – ki más teremthette volna a világot? De Isten túl kiváló ahhoz, hogy az emberek elgondolhassák: az áldozást, az imákat, a templomokat, a halhatatlanságról szóló történeteket hitvány papok találták ki, hogy uralkodhassanak az ostobákon. Az apám – a deizmust leszámítva –, ugyanezen a véleményen volt.” [...] „Így, bár megtanultam az imákat

¹ Horváth Nóra, „A szépség szeretői” – George Santayana és kortársai. A platóni égi Erósz által befolyásolt létezésesztétikák példázatai 19-20. század fordulójának amerikai esztétikátörténetéből. Beau Bassin, GlobeEdit, 2018, 9. o.

² Uo. 7. o.

³ Santayana, George: *The Sense of Beauty*. Being the Outline of Aesthetic Theory, Dover Publications, Inc., New York, 1955 i.m.: 31.o.

⁴ i.m.: 32.o.

és a katekizmust, ahogy ez akkoriban Spanyolországban kikerülhetetlen is lett volna, tudtam, hogy a szüleim minden vallást az emberi imagináció termékének tartanak: mindig is egyetértettem velük.”⁵

Horváth, mindent összevetve, Santayana életfilozófiáját egy ókori eszmékre alapozott életművészetként értékeli: „Egy egész életen át tartó terápia, a lélek gondozása, a szenvedélyekre irányuló figyelemmel, de alapvetően, a tökéletességre való törekvéssel, a platóni forráshoz megtérve, az istenire irányuló erotikus szenvedély. [...] Santayanánál a lélek várának, egy rendíthetetlen erődítménynek a kiépítéséről van szó, melynek legfőbb célja a boldogság elérése, egy humanista etika értelmében.”⁶

Santayana közeli ismerősei, Fred Holland Day és Edward Perry Warren pedig még inkább a szépség szeretői, „a platóni – *phaidroszi* – értelemben vett szerelmesek, kiknek egész életét a vágyakozás, a szépségre és tökéletesre törekvés kormányozta.”⁷ A Oxford University professzora, Stefano Evangelista, a korabeli amerikai gondolkodókra Új-Angliában nagy hatást gyakorló angol esztéticistákról (elsősorban Walter Pater-ről és John Addington Symonds-ról) a következőket írja mértékadó tanulmányában: „Pater, „Winckelmann” tanulmányában a *Phaidrosz*ból kölcsönöz bizonyos gondolatokat, hogy megalkossa azt a modern intellektuális típust, melyben az erotikus és az esztétikai impulzusok egybeesnek. A *Phaidrosz* mitikus szóképeiből kiindulva, Pater – sajátos egyéni módján fordítva le a görög kifejezést – úgy nevezi el ezt az új típust, hogy „egyszerre szerető és filozófus.” Pater a *Phaidrosz* 249A passzusából indul ki, ahol Szókratész azon lelkeknek járó előnyökről szól, melyek ötvözik a fiúszerelemmel a bölcsesség követésével. [...] Szókratész mitikus érvelése szerint, ezek a lelkek növesztik ki leggyorsabban a mennybe visszarepítő szárnyaikat.”⁸

De milyen társadalmi-történelmi összefüggések váltották ki e vágyakozást, az esztétikai platonizmus e formáját? **Santayana, Day és Warren életműve nem sorolható be egyszerűen az angol-amerikai Greek Revival természetes következményei közé. Az antikvitás iránti vonzalmuk sokkal mélyebben gyökerezik, mint kortársaik többségénél.** Esetükben, a múlttal való identifikáció különböző fokozatait vizsgálhatjuk. Ők mindannyian példázatai lehetnek a jó életet kereső, az antikvitás bájával elcsábított emberek képzeletbeli közösségének. A filozófiára nem elméleti konstrukcióként, hanem lélekvezetési módszerként tekintenek, hisznek az önnevelés, a tökéletesedés erejében.

⁵ George: 'A Brief History of My Opinions', In.: Irwin Edman (szerk.): *The Philosophy of Santayana*, 1-21.o., Random House, The Modern Library Edition, 1942, 5. és 6. o.

⁶ Horváth Nóra, „A szépség szeretői” – *George Santayana és kortársai. A platóni égi Erósz által befolyásolt létezésesztétikák példázatai 19-20. század fordulójának amerikai esztétikátörténetéből.* Beau Bassin, GlobeEdit, 2018, 57. o.

⁷ i.m.: 5. o.

⁸ Stefano Evangelista: 'Lovers and Philosophers at Once': Aesthetic Platonism in the Victorian 'Fin de Siècle.' *The Yearbook of English Studies*, Vol. 36, No. 2, Victorian Literature (2006), p. 238

Horváth feltételezése szerint, míg a görögök politikai nagysága az amerikai történelem kezdetétől például szolgált egy erős állam kiépítéséhez, a görögök művészetének, filozófiájának a szépségei, valamint az újkortól, a moderntől oly eltérő világhoz való viszonyuk és erkölcsfilozófiájuk egy újfajta, a korábitól radikálisan eltérő életvitel lehetőségét kínálta az arra érzékeny értelmiségieknek. Olyanoknak, akik Platón *Phaidroszával* és *Lakomájával* próbáltak identifikálódni, annak szerelem- és szépségfelfogásával, mint Winckelmann egy évszázaddal korábban. Ők „az élet művészetének fi lozófusai,“⁹ akik *A lakomában* és a *Phaidroszban* felfedezett szerelemfelfogás érvényesítésére törekedtek. Tették mindezt az esztétikai platonizmus jegyében, amit Horváth, a „platóni szerelem” hagyományos interpretációját sem kímélve, az eredeti szövegek és a vizsgált művészek alkotásai alapján új, a megszokottól eltérő megvilágításba helyez.¹⁰

Az élet művészete a művészet élete: George Santayana, Fred Holland Day, és Edward Perry Warren az életük művészetté formálásában látták a művészet életének legmagasabb szintű realizálódását. Ez esztétikai platonizmusuknak mindenképpen logikus következménye.

⁹ E kifejezéssel a szerzőt motiváló Michel Foucault, Alexander Nehamas, Richard Shusterman és Heller Ágnes filozófiájában is találkozunk.

¹⁰ Vö. Horváth Nóra könyvének 11., 197., 200. és 205. oldalával.

További olvasmányok:

Horváth Nóra, „A szépség szeretői” – *George Santayana és kortársai. A platóni égi Erósz által befolyásolt létezésesztétikák példázatai 19-20. század fordulójának amerikai eszmetörténetéből.* Beau Bassin, GlobeEdit, 2018.

Santayana, G. 1953. *My host the world.* New York: Charles Scribner's and Sons.

Santayana, G. 1942. *Realms of Being.* New York: Charles Scribner's Sons.

Santayana, G. 1929. *Skepticism and Animal Faith.* New York: Charles Scribner's Sons.

Santayana, G. 1931. *The Genteel Tradition at Bay.* New York: Charles Scribner's Sons.

Santayana, G. 2008.:

Schilpp, P. A. (szerk.) *The Philosophy of George Santayana.* Evanston and Chicago: Northwestern University.

Stallknecht, N. P. 1971. *George Santayana.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

Ellenőrző kérdések:

1. Santayana esztétikai platónizmusa melyik ókori görög filozófus tanaihoz kötődnek?
2. Vallásos volt-e Santayana a hagyományos értelemben?